

Стеченко Д.М., д-р екон.наук, проф.
Жигалкевич Ж.М., канд. екон. наук, доц.
НТУУ "КПІ", Київ

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ РЕГІОНАЛЬНОГО КЛАСТЕРОУТВОРЕННЯ

Зроблена спроба подати комплекс проблем інноваційної політики на основі регіонального кластероутворення; визначено роль кластеризації у взаємодії підприємств; виявлено переваги кластерів; розроблено етапи аналізу регіонального кластероутворення.

Ключові слова: *інноваційна політика, кластер, взаємодіючі підприємства, регіональна політика, регіональне кластероутворення.*

Інноваційна політика кластероутворення досить широко поширена у виді ініціатив регіональної стратегії або заходів з підтримки локальної системи виробництва. З появою політичних ініціатив відповідно зростає інтерес до факторів, які впливають на успіх застосування кластерної політики. При розробці стратегій інноваційної політики регіонального кластероутворення заслуговує на увагу вивчення прикладів успішних практик і оцінювання їх застосування до конкретних регіонів. Досвід розвинутих країн свідчить, що зазначена мета може бути досягнута за умов реалізації комплексу заходів зі стимулювання науково-технічної та інноваційної діяльності, передусім у тих сферах і галузях, які визначають поточну та перспективну конкурентоспроможність країни на світовому ринку. Однак, навіть за найбільш детальної і збалансованої нормативно-правової розробки, реалізація інноваційної політики не стане у повній мірі ефективною без необхідних інституційних умов. До них зокрема належить наявність цілісної національної інноваційної системи з її регіональними складовими, яка призначена забезпечувати взаємодію між етапами та учасниками інноваційного процесу.

Отже, постає необхідність розробки механізмів, що активізують інноваційно-технологічні процеси на підприємствах. Однією з таких форм, що підтверджується світовим досвідом, є регіональне кластероутворення. Об'єднання у структурі кластера взаємодіючих підприємств, фінансових інституцій та науково-дослідних організацій, малих фірм тощо може значно активізувати інноваційні процеси.

Розкриття історичних передумов та аргументація поняття "кластер", як особливого явища в економіці, було розпочато в наукових дослідженнях зарубіжних учених І. Дахмена, Р. Коуза, П. Кругмана, Е. Лімера, А. Маршала, Л. Матссона, Ф. Перу, В. Прайса, Д. Сольє, І. Толенадо, Й. Шумпетера та ін. Засновником сучасної концепції кластерів та аналізу їх впливу на формування конкурентних переваг вважають американського економіста М. Портера. Дослідженню кластерних механізмів присвячено праці російських учених, зокрема М.В. Афанасьєва, Ж.А. Мингалевої, А.М. Міграняна, Е.О. Монастирного, Л.А. Мяснікової, С.В. Ткачової

та інших. У вітчизняній науковій літературі питання створення кластерів в умовах інноваційної економіки відображено у працях Д.О. Баюри, З.С. Варналія, М.П. Войнаренка, Н.Н. Волкової, В.Г. Герасимчука, О.Є. Кузьміна, О.А. Мазура, Б.Є. Патона, С.І. Соколенка, Д.М. Стеченка, Т.В. Сахно, Л.І. Федулової та інших. Проте багато аспектів, які стосуються інноваційної політики регіонального кластероутворення, поки що не мають достатнього теоретичного обґрунтування і потребують широкого спектра спеціальних наукових досліджень.

Інноваційна політика регіонального кластероутворення фокусується на практичних аспектах реалізації інтересів і пріоритетів, прикладах успішних практик і дієвих факторах, що впливають на результативне застосування цієї політики. Інноваційна політика кластероутворення розглядається в межах її "життєвого циклу" або стадій розробки від початкового задуму до оцінки виконання:

- дослідження регіональної економіки з метою вибору і визначення цілі кластерів та методології, використання для ідентифікації і відбору цільових кластерів;
- вивчення наявної нормативно-правової бази з точки зору принципів кластероутворення;
- розробка інноваційної політики кластероутворення у виді програм заходів з підтримки розвитку регіонального кластероутворення;
- моніторинг і оцінка виконання інноваційної політики кластероутворення в регіоні;
- окреслення критичних факторів успіху – вивчення успішних практик і виявлення локальних факторів, що впливають на регіональне кластероутворення.

Відсутність єдиного визначення кластера і множина інтерпретацій кластерної концепції зумовило різноманіття практичних підходів до регіонального кластероутворення. Кластерні стратегії і програми використовують змінний набір різних підходів та інструментів і, як правило, містять інколи неповторювані поєднання аналітичних прийомів і політичних методів, нерідко запозичених із інших сфер політики. Отже, інноваційна політика регіонального кластероутворення охоплює ключові аспекти інших секторів економіки, таких як промислова політика, інноваційна і технологічна політика, політика регіонального розвитку тощо.

Таким чином, інноваційна політика регіонального кластероутворення може запозичувати із промислової політики фокусування на окремих секторах економіки та специфічні для цих секторів заходи, тобто технологічну спрямованість. Від політики регіонального розвитку інноваційна політика регіонального кластероутворення переймає створення того, що економічний ріст залежить від взаємодії бізнесу, наукових і освітянських інститутів та більш широкого бізнес-оточення (ринку праці та інфраструктури), тобто мережеву спрямованість. І, нарешті, із політики підтримки малого і середнього бізнесу інноваційна політика регіонального кластероутворення переймає важливість розвитку малого бізнесу, тобто аспекти, що зумовлені специфікою компаній. Змішана роль технологічного розвитку, відношення взаємозв'язаних економічних секторів і ріст приватного бізнесу, а також різні інструменти і конкурентні переваги базуються на комбінації різноманітних сфер політики.

Фокусом інноваційної політики регіонального кластероутворення є самозміцнення бізнес-мереж (у значній мірі, ніж окремих компаній), а також фактори, що впливають на конкурентоспроможність секторів (такі як доступність певних компетенцій, технологій і фінансів). Інноваційна політика регіонального кластероутворення здійснюється через мережу, в якій підтримка політики не централізована, а розподілена серед різних громадських і приватних агентств, які координуються в межах загальних стратегічних цілей.

Інноваційна політика регіонального кластероутворення може мати різні форми:

- окрема політика з чітко визначеною стратегією і виділеним бюджетом, яка охоплює ряд промислових секторів і різні аспекти розвитку кластерів;
- політика, що сфокусована на деяких аспектах розвитку кластерів, такі як мережеві взаємодії середовища бізнесу, або між бізнесом і дослідницькими організаціями;
- політика, яка є елементом інших стратегій економічного розвитку. Наприклад, у Східній Швеції підтримка розвитку кластерів є одним із напрямів місцевої Угоди про регіональний розвиток, у Лімбурзі це програма регіональної інноваційної стратегії;
- загальна ціль в серії інших неузгоджених заходів, націлених на конкретну галузь, наприклад, в Арві Велі, Франція, де місцеві та національні заходи націлені на розвиток металорізальної промисловості в регіоні.

Інноваційна політика регіонального кластероутворення становить новий напрям у політиці економічного розвитку.

На регіональному рівні кластерні утворення є більш життєвими в порівнянні з поодинокими компаніями, більш конкурентоспроможними в зовнішньому середовищі. Інноваційна діяльність учасників кластера забезпечує:

- сприятливі умови для виникнення систематичних та безпосередніх взаємодій між учасниками кластера;
- можливості для нового застосування на практиці вже відомих ідей, концепцій, теорій;
- локалізація інфраструктури створення нових знань та інновацій на основі тісної взаємодії технологічно поєднаних учасників кластера.

Аналіз регіональних кластерів є першою стадією розробки інноваційної політики кластероутворення. Процес кластероутворення посідає місце між двома формами економічного аналізу. З одного боку, аналіз кластероутворення не фокусується на системних проблемах макроекономічного рівня, де взаємозв'язок між змінами в економіці в цілому і діяльністю окремих бізнесів не завжди прозорий. З другого боку, аналіз кластероутворення не спрямований на вивчення окремих компаній. Компанії не розглядаються як окремі одиниці, що взаємодіють з недиференційованим економічним оточенням. Вони входять в контекст їх ринків постачальників і споживачів, нерідко як частина виробничого ланцюжку вартості, яка не обмежується окремою галуззю.

Аналіз кластероутворення проводиться в два етапи. На першому етапі регіональна економіка досліджується на предмет існування працюючих або

потенціальних кластерів. На другому етапі здійснюється детальне обстеження можливостей диверсифікованого розвитку виявлених кластерів, для яких необхідно розробляти політику підтримки (табл. 1).

Таблиця 1

Етапи аналізу кластероутворення

<p>Етап I: Ідентифікація кластерів Аналіз регіональної значущості кластера: зайнятість, обіг, частка експорту, потенціал росту. Аналіз міжнародної значущості кластера: НДДКР, частка світового ринку</p>	<p>Кластери, що ідентифіковані в регіоні</p>
<p>Етап II: Відбір кластерів Вплив політики на розвиток кластера. Комплементарність секторів Участь приватного сектора Широка політична підтримка кластера Обмеження бюджету</p>	<p>Кластери, що відібрані для подальшої підтримки засобами інноваційної політики кластероутворення</p>

На основі опрацювання наукових підходів до сутності кластерів можна виділити їх ключові системно-функціональні ознаки, зокрема [1-3]:

- географічна концентрація подібних, суміжних або додаткових підприємств з активними бізнес-транзакційними каналами, що поділяють спеціалізовану інфраструктуру і мають спільні можливості або загрози;

- галузеве, територіальне та добровільне об'єднання підприємницьких структур, які тісно співпрацюють із науковими (освітніми) установами, громадськими організаціями й органами місцевої влади з метою підвищення конкурентоспроможності власної продукції та сприяння соціально-економічному розвитку регіону;

- мережі виробників взаємозалежних підприємств, пов'язаних один з одним у доданій вартості ланцюга виробництва.

Кластери являють собою організаційні форми науково-виробничих систем, які реалізуються на умовах партнерства і спільного використання наукового, освітнього, виробничого, ресурсного, інфраструктурного потенціалу, залучення адміністративних і фінансових ресурсів з метою освоєння нових технологій та підвищення конкурентоспроможності продукції [4].

Промислові кластери визначаються як виробничі мережі тісно взаємопов'язаних фірм, що об'єднані одна з одною у виробничий ланцюжок, в межах якого створюється кінцевий продукт і додана вартість. В окремих випадках кластери також включають в себе стратегічні альянси підприємств з університетами, дослідними закладами, споживачами, технологічними брокерами і консультантами. Визначені у такий спосіб кластери можна вважати інноваційними системами прикладного значення.

До основних переваг кластерних утворень можна віднести:

- зниження витрат через відсутність посередницьких організацій між учасниками;
- можливість ефективного та раціонального використання капіталу;
- економія коштів завдяки повторюваності контактів між учасниками;
- доступ до спеціалізованої інфраструктури, юридичних, консультаційних послуг, фахівців та експертів місцевих інститутів;
- підвищення гнучкості та інноваційного потенціалу, переваги в доступі до нових технологій;
- сприятливі умови для швидкого навчання, а отже, підвищення якості продукції та збільшення обсягів її виробництва;
- виникнення ефекту синергії.

У межах інноваційної політики кластероутворення домінуюча увага надається учасниками процесу виробництва товарів і послуг також суб'єктами інноваційної діяльності. При використанні кластерних утворень формуються, в тому числі і горизонтальні мережі в яких здійснюється співробітництво великих і малих фірм, що діють на ринку одного й того ж продукту або належних до однієї промислової групи.

Сучасні кластери, як правило, є мережами з включенням різноманітних фірм, що спеціалізуються на конкретних ланках у ланцюжку створення конкретного кінцевого продукту. Отже ще одна ознака кластера в загальній моделі виробничо-технологічних та інших взаємодій суб'єктів господарювання, а саме чітко виражений фактор інтегрованого продукту або послуги. Нерідко цей принцип практично інтерпретується як необхідна функція лідера інвестора, що "вибудовує" кластер на основі заново створених, діючих і реструктурованих підприємств, у тому числі й з числа суб'єктів малого підприємництва.

Відмінність кластера від інших форм економічних об'єднань в тому, що учасники кластера не йдуть на повне злиття, а створюють механізм взаємодії, який дозволяє зберегти статус юридичної особи та можливість співпрацювати з іншими підприємствами. Кластерні функціональні зв'язки характеризуються взаємодією між підприємствами-членами кластера, які властиві їм в рівній мірі, а також досягненням необхідної "критичної маси" для отримання ефекту внутрішньої динаміки розвитку. Основні характеристики таких кластерів – кооперація та конкуренція.

Інноваційна політика стимулювання кластероутворення використовує різні підходи до ідентифікації промислових кластерів. У більшості випадків промислові виробництва, що входять в кластери, групуються з урахуванням міри міжгалузевої циркуляції продукції, знань і включаючи:

- потоки технологій, зумовлені придбанням продуктів і проміжних товарів в інших галузях, а також взаємодією між їх виробниками і користувачами;
- технічна взаємодія, що виражена в патентуванні, освоєнні патентів, використанні наукових результатів у декількох суміжних виробництвах, а також у спільних дослідницьких проектах;

- мобільність персоналу між сегментами кластера з метою поширення кращих досягнень управління.

Інновація у даному випадку є складовою функцією від широкого ряду і взаємодій між різними економічними агентами. Серед необхідних умов слід виділити науку, підприємництво в нових і малих фірмах, відкритість стосовно до нових ідей з боку керівництва організації, інтелектуальний капітал і нематеріальні активи, венчурний капітал. Інновація піддана дії специфічних проблем, що стоять перед кожним окремим виробництвом, і може випробувати на собі вплив різних комбінацій конкуренції та кооперації.

Законом України "Про інноваційну діяльність" та Концепцією розвитку національної інноваційної системи передбачено достатньо елементів, необхідних для результативного супроводження інноваційного процесу від генерування нових ідей і формування на їх основі наукових досліджень до реалізації інноваційної продукції на внутрішньому і зовнішньому ринках [5, 6]. Проте, статистичні дані свідчать про фактичну відсутність динаміки у розвитку інноваційної інфраструктури – сукупності підприємств, організацій, установ, їх об'єднань, асоціацій будь-якої форми власності, що надають послуги із забезпечення інноваційної діяльності (фінансові, консалтингові, маркетингові, інформаційно-комунікативні, юридичні, освітні тощо) [5]. Створені венчурні фонди у більшості випадків не беруть участі у фінансуванні інноваційних проектів, а створення трансферу технологій знаходиться на початковій стадії. До того ж, це стосується усіх регіонів країни незалежно від їх інноваційного потенціалу, включно з найбільшими центрами науки та інновацій. Тому актуальною залишається проблематика удосконалення механізмів інфраструктурного забезпечення інноваційних процесів у регіонах, що повинна мати такий набір властивостей:

- функціональна самодостатність. Це можливість вирішувати завдання інноваційного циклу — від маркетингу і техніко-економічного обґрунтування до запровадження нового продукту у серійне виробництво у поєднанні з кадровим забезпеченням і сервісним обслуговуванням;

- професіоналізм – об'єктивне і зацікавлене ставлення до "сторонніх" знань, технологій, обладнання тощо;

- конструктивність, яка орієнтована на кінцевий результат. Розвиток інноваційного ресурсу в межах регіонів супроводжується безперервним аналізом підсумкових наслідків. Наявність достовірного зворотного зв'язку дає змогу вибрати конструктивні пріоритети у процесі розвитку інноваційної діяльності і тим самим забезпечити систему управління інноваційно-інвестиційним потенціалом за схемою: *"інновації – інвестиції – моніторинг кінцевих результатів – інвестиції"* тощо;

- інформаційна забезпеченість;

- фінансова забезпеченість;

- високий рівень інструментальних засобів, які б автоматизували реалізацію інноваційно-інвестиційного процесу і прискорювали отримання кінцевого результату;

– гнучкість, що забезпечує адаптацію інноваційної інфраструктури до змін вимог ринку.

Дослідники промислової трансформації відмічають, що всі кластери в тій чи іншій мірі сприяють інноваційному розвитку. Як правило, концепція кластерів охоплює всі напрямки інноваційного процесу:

- нова теорія економічного росту зазначає важливість зростаючої віддачі на рівень накопичених знань, що базуються на інвестиціях у нові технології і людський капітал;
- еволюційна економіка і економіка промисловості визначають, що цей процес накопичення знань залежить від попереднього шляху розвитку, нелінійний, створений взаємодіями комерційних і некомерційних організацій і різних інститутів;
- інституційна економіка підкреслює важливість організаційних нововведень всередині фірми і органів влади при розробці та координації інститутів і процедур, що задіяні в управлінні більш складними взаємозалежностями так як економічний ріст зумовлює зростання задач і виробничих методів;
- соціологія інновацій виділяє важливу роль довіри в зниженні витрат, що є результатом посилення спеціалізації, роль інституційного і культурного різноманіття у підтримці креативності, роль нефінансового стимулювання і товарообмінних угод в інноваційних мережах.

Отже, кластери сприяють прискоренню інноваційного процесу, а деякі з них спеціалізуються на виконанні даної задачі. Саме ця ідея лежить в основі концепції інноваційної політики кластероутворення, яке проявляється в усіх процесах. За їх допомогою фірми організовують і розвивають власну діяльність, виробляють продукцію і здійснюють їх збут. Вони сприяють розвитку в суб'єктів господарської діяльності таких переваг, як сприйнятливості до інновацій, раціоналізація бізнесу, випереджальне зростання продуктивності.

Вважається, що кластери мають значну здатність до нововведень в силу наступних причин:

- фірми-учасники кластера здатні більш адекватно і швидко реагувати на потреби покупців;
- членство в кластері полегшує доступ до нових технологій, що використовуються підприємствами на різних напрямках господарської діяльності;
- до інноваційного процесу включаються постачальники і споживачі, а також підприємства інших галузей;
- у результаті міжфірмової кооперації зменшуються витрати на здійснення НДДКР;
- фірми в кластері знаходяться під інтенсивним конкурентним тиском, який посилюється можливістю постійного порівняння власної господарської діяльності з роботою аналогічних компаній.

Компанії всередині кластера не лише краще уявляють собі потреби локального ринку, але завдяки тісним зв'язкам з іншими кластерними компаніями швидше визнають про застосування нових технологій, наявності нового устаткування, нових

концепцій послуг і маркетингу. З'являється можливість координації зусиль і фінансових коштів виробників і постачальників у процесі відпрацювання нових технологій і виходу їх на ринок. У межах кластера стає найбільш помітною перевага у порівнянні з вертикально-інтеграційними компаніями, де процес інновацій ускладнений в зв'язку з необхідністю відволікання значних коштів для підтримки поточного виробництва і технологій, що вже задіяні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Портер М. Конкуренция: [Учеб. пособие: Пер. с англ.] / М. Портер [Под ред. Я.В.Заблоцкого]. – М. и др.: Изд. дом "Вильямс", 2001. – 495 с.
2. Соколенко С. І. Кластери в глобальній економіці / С. І. Соколенко. – К. : Логос, 2004. – 848 с.
3. Стеченко Д. М. Наукова сутність процесу кластеризації в сфері туризму / Д. М. Стеченко // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – 2004. – №1-2. – С. 376–380.
4. Стеченко Д. М. Роль кластеризації взаємодіючих підприємств у Євросередині / Д. М. Стеченко, Ж.М. Жигалкевич // Сучасні проблеми економіки і підприємництва [Текст] / Збірник наукових праць. – Випуск 7 (частина І). – Київ: ІВЦ Видавництво "Політехніка", 2012. – 183 с.
5. Закон України "Про інноваційну діяльність" (№ 40-IV від 04 липня 2002 р.) / Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 36. – 266 с.
6. Розпорядження Кабінету міністрів України Про схвалення Концепції розвитку національної інноваційної системи (N 680-р від 17 червня 2009 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/cgi-bin/laws>.

Стаття надійшла до редколегії 26.03.13.

Стеченко Д.М., д-р екон. наук, проф.
Жигалкевич Ж.М., канд. екон. наук, доц.
НТУУ "КПІ", Київ

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ПОЛОЖЕНИЯ ИННОВАЦИОННОЙ ПОЛИТИКИ РЕГИОНАЛЬНОГО КЛАСТЕРООБРАЗОВАНИЯ

Сделана попытка подать комплекс проблем инновационной политики на основе регионального кластерообразования; определена роль кластеризации во взаимодействии предприятий; выявлены преимущества кластеров; разработаны этапы анализа регионального кластерообразования.

Ключевые слова: инновационная политика, кластер, взаимодействующие предприятия, региональная политика, региональное кластерообразование.

Stechenko D.M., D.Sc., Professor
Zhyhalkevych J.M., PhD, Associate Professor
NTUU "KPI", Київ

CONCEPTUAL STATUTES OF INNOVATIVE POLITICS OF REGIONAL CLUSTERING

The attempt to present complex issues of innovation policy based on regional cluster formation; the role of clustering in conjunction enterprises; discovered the benefits of clusters, developed stages of analysis of regional cluster formation.

Keywords: innovation policy, cluster, interacting enterprises, regional policy, regional cluster formation.